

УДК 37. 012 / 373. 2

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕСИНДЕ КӨРКӨМ АДАБИЯТ МЕНЕН
ИШТӨӨНҮН МЕТОДИКАСЫ

*Сакиева Сайипжамал Салайдиновна, п.и.д., профессор
s-sakieva@mail.ru*

*Б. Осмонов атындагы ЖАМУ, Жалал-Абад шаары,
Кыргыз Республикасы*

*Асаналиева Мээргүл Максуталиевна, аспиранты
meergul_asanalieva@mail.ru*

ОшМУ, Ош шаары, Кыргыз Республикасы

Аннотация: Бул макалада мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги көркөм адабият менен иштөөнүн изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүнүн илимий негиздерин, аларды өнүктүрүү жолдорун, балдардын өз алдынча чыгармачыл иш аракеттерин изилдешкен педагог, психолог окумуштуулардын ой пикирлерине токтолуу менен илимий-методикалык билгичтиктерине жалпы мүнөздөмө берилди. Көркөм адабият менен иштөөнүн негизинде изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүнүн методологиялык, уюштуруу-ишмердүүлүк, натыйжалуулук негизги компоненттери бөлүнүп алынып, педагогиканын спецификалык касиеттерине туура келтирилиши мазмуну каралды.

Түйүндүү сөздөр: көркөм адабият, руханий тарбия, мектепке чейинки билим берүү, мектепке чейинки курак, усул, жомок, китеп.

МЕТОДИКА РАБОТЫ С ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ В УЧРЕЖДЕНИИ
ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Сакиева Сайипжамал Салайдиновна, д.п.н., профессор
s-sakieva@mail.ru*

*ЖАГУ имени Б. Осмонова, город Жалал-Абад,
Кыргызская Республика*

*Асаналиева Мээргүл Максуталиевна, аспирант
meergul_asanalieva@mail.ru*

ОшГУ, город Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: В статье дается общая характеристика научно-методических умений педагогов, психологов, исследователей, изучавших научные основы исследовательской деятельности в области художественной литературы в дошкольном образовании, способы их развития, творческая деятельность детей. На основе работы с художественной литературой определены основные составляющие методической, организационной, оперативной и исследовательской деятельности, рассмотрено содержание адаптации к особенностям педагогики.

Ключевые слова: художественная литература, духовное воспитание, дошкольное образование, дошкольный возраст, метод, сказка, книга.

METHODS OF WORK WITH ARTISTIC LITERATURE IN THE INSTITUTION OF
PRESCHOOL EDUCATION

*Sakieva Sayipzhamal Salaydinovna, d.p.s., prof.
s-sakieva@mail.ru*

*JASU named after B. Osmonov, Jalal-Abad city,
Republic of Kyrgyzstan*

Asanalieva Meergul Maksutalievna, postgraduate student

Annotation: The article provides a general description of the scientific and methodological skills of teachers, psychologists, researchers who studied the scientific foundations of research activities in the field of fiction in preschool education, ways of their development, the creative activity of children. On the basis of work with fiction, the main components of the methodological, organizational, operational and research activities are determined, the content of adaptation to the peculiarities of pedagogy is considered.

Key words: fiction, spiritual education, preschool education, preschool age, method, fairy tale, book.

Мектепке чейинки курактагы балдардын окуу өзгөчөлүктөрү, окуу процесси физиологиялык көз караштан алганда өтө татаал. Көрүү жана угуу анализаторунун бир эле мезгилде өз ара аракеттенүүсү талап кылынат. Алынган маалымат анын бир нече бөлүмүндө мээге айландырылат. Ошол эле учурда жаңы ассоциативдик шилтемелер түзүлөт. Ошентип, окуу учурунда мээ үйрөтүлүп, өрчүйт.

"Бала кезинде окуу - бул коомдун формалдуу талабы гана эмес, өнүгүүнүн эң маанилүү фактору" - деп грек ойчулдары бекеринен айтпаса керек [1, 114-б].

Адабий чыгарма когнитивдик, эстетикалык жана адеп - ахлактык функцияларды аткарууга тийиш экендигин, башкача айтканда, ал балага акыл - эс, руханий, тарбия берүүнүн каражаты болушу керектигин эске алуу керек.

Мектепке чейинки курактагы балдар эмоционалдуулук мүнөздүү, бирок кабылдоосунун дифференциалдуулугу азыраак, байкагандарын максаттуу анализ жүргүзүүсү жетишсиз, кабылдоодо башкыны, маңыздууну айырмалай албайт, ырааттуу байкоо процессин уюштура билбейт. Психологдор көңүл буруусунун алсыздыгын, туруксуздугун белгилешет. Ал эми көңүл коюусу жаңы, күтүлбөгөн, ачык, көрсөтмөлүү нерселерге, экинчи даражадагы деталдарга багытталган.

А.Макаренко бул жөнүндө "балдар кыймылды, аракетти жакшы көрүшө тургандыктан, окуя, жагдай, улам алмашып, орун которулуп турушуна ушунчалык кызыгышат" - деп туура баамдаган [2, 27-б].

Балдардын мээси дагы эле жигердүү өнүгүп келе жаткандыктан, алар чоңдор сыяктуу маалыматты кабыл ала алышпайт. Эстутум жана логикалык байланыштар жөндөмү дагы эле калыптануу процессинде болгондуктан, ар бир жаңы бөлүм сайын, мурунку бөлүмдөрүн эстеп калуусуна жардам берүү керек. Алар үчүн чоң көлөмдөгү маалыматты кабыл алуу кыйын болгондуктан, кызыгуу сөз түрүндө эмес, мазмунуна байланыштуу болот, окуу баланын ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышта кабыл алынат. Бул мектепке чейинки курактагы балдар адабиятынын чыгармаларына төмөнкүдөй талаптарды алып келет:

- кичинекей көлөм - ал жаш курагына жана өнүгүүсүнө жараша көбөйөт;
- жөнөкөй сүйлөмдөр;
- эң төмөнкү татаал экспрессивдик каражаттар; (салыштыруу, метафора)
- мындан тышкары, жаркыраган, кооз сүрөттөрү бар китептерди тандоо сунушталат; Сүрөттөр образдардын бүтүндүгүн түзүүгө жана фантазиянын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Н.А. Добролюбов мындай деп жазат: "Балдар үчүн көркөм адабиятты тандоо ата - энелер үчүн абдан кызыктуу окуя. Бул балаңыз менен бир аз балалык жашоого мүмкүнчүлүк... дүкөндөгү китептерди баланын өзү тандап алганы окууга кошумча түрткү болгон каражат деп эсептөө зарыл" [3, 14-б].

Балдар адабиятындагы көркөм чыгармалардын үстүндө түрдүү методикалык иштердин өзгөчөлүгүн аныктоого, профессионалдык табиятын көрсөтүүгө өзгөчө М. Горький, Н.К. Крупская, А.В. Луначарский, А.С. Макаренко, К. Чуковский, В. Сухамлинский, А.И. Герцен, Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский маанилүү салымдарын кошкон. Алар көркөм чыгармалар аркылуу "айлана - чөйрө, турмушту, табигый кубулушту жана адамдар ортосундагы мамилелерди аңдап билүүдө алар жардамдаш болууга тийиш" экенин, жаңы замандын шартына ылайык, жаңы жеткинчектерди тарбиялоодо олуттуу кызмат кыларын дайыма баса белгилешкен.

М. Горький: "Адам коомунда табигый күчтөрүн баш ийдирүү үчүн; эмгекчил, адамдардын саламаттыгы, узак өмүр сүрүүсү үчүн; алардын бүткүл дүйнөдөгү биримдиги, азаттыгы үчүн; таланттарынын, жөндөмдөрүнүн жарактуу келип, эч чектөөсүз өркүндөп өсүшү үчүн айыгышкан күрөш жүрүп жатат. Мына ушул принцип балдарга арналган бардык адабияттардын да, эң кичинекей бөбөктөргө арнала турган ар бир китептин өзөгү болууга тийиш" [4, 58-б].

Кыргыз балдар адабиятындагы көркөм чыгармаларды М. Түлөгабылов, М. Сулайманов, К. Абакиров, О. Сооронов, С. Рысбаев, Г. Орозова, А. Муратов, К. Исакдор ар кандай өңүттөн талдоого алган. Алардын эмгектерин баалабай коюу мүмкүн эмес. Педагогика илимдеринин доктору, балдар жазуучусу С. Рысбаев жазгандай: "...бүгүнкү күндө биздин кыргыз балдар адабиятыбыз теориялык жактан да, практикалык жактан да, б.а., илимий - методикалык жактан жакшы изилденбеген. Кыргыз мектебинде балдар адабияты республикабызда мектеп жаралган күндөн бери окутулуп келе жатса да, ал эчак эле фундаменталдуу илимий - методикалык изилдөөлөрдүн объектиси болууга тийиш болсо да, илимпоздорубуз менен методисттерибиз ага ушу кезге чейин жең түрүп кирише элек" [4. 4-б].

Балдар адабиятындагы чыгармаларды кабыл алууда жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен төмөнкүдөй курак баскычына жараша методикалык иштерди туура жүргүзүү зарыл:

Мектепке чейинки эң кенже курактагы балдар - төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт: текстти түшүнүүнүн баланын жеке тажрыйбасынан көз карандылыгы; окуялар бири - биринин артынан ээрчип жүргөндө оңой кабыл алынган байланыштарды орнотуу; башкы каарманды көңүл борборунда сактоо, балдар көбүнчө анын сезимдерин жана кыймыл - аракет мотивдерин түшүнүшпөйт; баатырларга болгон эмоционалдык мамиленин ачык сүрөттөө; сөздүн ритмикалык жактан уюшулган структурасын сактоо;

Мектепке чейинки орто курактагы балдар - текстти түшүнүүдө бир аз өзгөрүүлөр болот, бул баланын жашоосунун жана адабий тажрыйбасынын кеңейишине байланыштуу. Балдар сюжетте жөнөкөй себептик байланыштарды орнотушат, жалпысынан алар каармандардын аракеттерине туура баа беришет.

Мектеп жашына чейинки чоң топтогу - балдар жеке тажрыйбасында болбогон окуяларды түшүнө башташат, аларды баатырдын иш - аракеттери гана эмес, тажрыйбалардын, сезимдердин мотивдери кызыктырат. Баатырларга болгон эмоционалдык мамиле баланын чыгарманын бүт конфликтин түшүнүүсүнүн жана баатырдын бардык мүнөздөмөлөрүн эске алуунун негизинде пайда болот. Балдар текстти мазмунунун жана формасынын биримдигинде кабыл алуу жөндөмүн өрчүтүшөт. Көркөм чыгармадагы башкы каарманды түшүнүү татаалдашат, чыгарманын формасынын айрым өзгөчөлүктөрү ишке ашат (жомоктогу туруктуу бурулуштар, ритм, рифма).

Мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги тарбиячылар жана балдар менен биргеликте сабакта көркөм окуу жана жомок айтуу методикасын уюштуруунун М.М. Кониная ишмердүүлүктүн бир нече түрүн бөлүп көрсөткөн.

Балдар үчүн көркөм окуу жана жомок айтуу техникасынын негизги ыкмалары төмөнкүлөр:

1. Мугалим китептен окуп чыгуусу: бул тексттин сөзмө - сөз берилиши. Окурман, автордун тилин сактап, жазуучунун ойлорунун бардык өндөрүн жеткирип, угармандардын акылына жана сезимине таасир этүүсүнө өбөлгө түзөт.

2. Мугалимдин жатка айтып берүүсү: бул тексттин салыштырмалуу акысыз которулушу (сөздөрдүн мүмкүн болушунча өзгөрүшү, аларды алмаштыруу, чечмелөө). Жомок айтуу балдардын көңүлүн бурууга чоң мүмкүнчүлүктөрдү берет.

3. Жаттап үйрөнүү акркылуу айтып берүү: чыгарманы берүү ыкмасын тандоо (окуу же жомок айтуу) чыгарманын жанрына жана угуучулардын жаш курагына жараша болот.

4. Сахналаштыруу: бул ыкманы көркөм чыгарма менен экинчи деңгээлде таанышуунун каражаты катары кароого болот.

"Дүйнөнүн татаалдыгы, ала - тоолуктардын жалпы аалам менен байланышынын тереңдеши, илимий билимдердин интеграциясынын мурда болуп көрбөгөндөй активдеши, Батыштан келип жаткан массалык маданияттын, адабий окуу жана кыргыз адабияты сабагын башка нукка буруунун жаңы талабын койду" [5. 34-б].

Ааламдашуу доорунун татаалдыгы, маалыматардын ашкере жыштыгы окуучулардын адабий көркөм тексттерди кабыл алуу түйшүгүн таталдаштырган мезгилде өзгөчө мектеп жашына чейинки курактагы балдарга визуалдык материалды колдонуп, окуу жана жомок айтуу балага компьютер менен китепти союздаштырууга каражат болот беле деген ой жаралат. Мисалы:

а) оюнчуктар менен окуу жана айтуу ("Акылдуу бала" жомогун кайталап айтып берүү оюнчуктарды көрсөтүү жана алар менен болгон аракеттер менен коштолот);

б) стол театры;

в) куурчак жана көлөкө театры, фланельграф;

г) презентациялар, фильмдер, телешоулар;

Көркөм окуу жана жомок айтуу сабагын өткөрүү методикасы жана анын курулушу сабактын түрүнө, адабий материалдын мазмунуна жана балдардын жаш курагына жараша бөлүштүрүлөт. Типтүү иштин структурасын үч бөлүккө бөлүүгө болот:

Биринчи бөлүктө чыгарма менен таанышуу - тарбиячынын көркөм окуусу өтөт, негизги максаты - көркөм сөз аркылуу балдарды туура жана ачык-айкын кабылдоону камсыз кылуу.

Окуунун алдында кыскача киришүү сүйлөшүүсү, балдарды кабыл алууга даярдоо, алардын тажрыйбаларын, учурдагы окуяларды чыгарманын темасы менен байланыштыруу, жазуучу менен таанышуу болушу мүмкүн: портрет көрсөтүү, чыгармачылык жөнүндө кыскача окуя (улуу топ), тааныштарды эскерүү ушул автордун чыгармалары, китептерди көрүү, аларга иллюстрациялар, теманын айкындыгын көрсөтүү, оюн кырдаалын түзүү, көйгөйлүү суроо берүү, түшүнүксүз сөздөрдү түшүндүрүп берүү ж.б.

Эгерде балдар китепти кабыл алууга мурунку эмгеги менен даярданса, анда табышмактын, ырдын, сүрөттүн жардамы менен алардын кызыгуусун ойгото аласыз. Андан кийин, чыгарманы, анын жанрын (аңгеме, жомок, поэма), автордун ысымын атоо керек.

Окуп жатып, балдарды суроолорду, дисциплинардык эскертүүлөр менен текстти кабыл алуудан алагды кылбоо керек, үнүн көтөрүү же төмөндөтүү жетиштүү, пауза. Окуунун аягында, балдар уккан нерсесинин таасири астында калганда, бир аз тыныгуу керек.

Экинчи бөлүктө, окулган нерселер жөнүндө маектешүү жүргүзүлөт, ал чыгарманын жанрын, негизги мазмунун, структурасынын өзгөчөлүктөрүн, көркөм сөз каражаттарын аныктоого жардам берет.

- мектепке чейинки балдарды чыгармада түзүлгөн кырдаалга киргизүүгө, аларды иш-чаралардын катышуучусу кылууга мүмкүндүк берүү; чыгарманын негизги маанисин, анын көйгөйүн аныктоого багыттоо мисалы чыгармадан суроолорду берүү ж.б.

- мазмунун көбөйтүүгө багытталган, чыгарманы ким жазганын эстөөгө үндөө;

Ошондой эле балага чыгарманы кабылдоону өркүндөтүү үчүн ар кандай ыкмаларды колдонуун мүмкүнчүлүктөрүн иш жүзүндө аткаруу зарыл:

- тааныш эмес сөздөрдүн түшүндүрмөсү;
- тексттин сөздөрүнө синонимдерди, антонимдерди тандоо;
- баатырларды мүнөздөө, иш - аракеттердин мотивдерин аныктоо, башкы каармандар катары балдарды көрсөтүү;
- текстти түшүнүүнү тереңдетүүчү, аны тактаган, көркөм образдарды кыйла толук ачкан чыгармалардын мазмунуна ылайык иллюстрацияларды кароо;
- чыгармадан айрым сөз айкаштарын көбөйтүү;
- чыгарманы ролдор боюнча, иллюстрациялар, схемалар боюнча кайра чыгаруу;
- салыштыруу, эпитеттер, синонимдер, антонимдерди тандап алуу, көркөм чыгармадан сөз жана фраза үчүн рифмаларды тандоо боюнча чыгармачыл тапшырмалар;
- чыгарманын мазмунунун сөздөрүн, иш - аракеттерин, жаңсоолорун берүү;
- чыгарманын үзүндүлөрүн сахналаштыруу;
- бактылуу бүтүм;
- тарбиялоо максатынын түздөн - түз көрүнүшү;

Үчүнчү бөлүктө, эмоционалдык таасирди бекемдөө жана кабыл алынган нерсени тереңдетүү үчүн текстти (эгер кыска болсо) же үзүндүлөрдү кайталап окууну уюштуруу. Мындай куракта чыгармалардын баланын эмоцияларына тийгизген таасири күчтүүлүгү эске алынуу менен руханий тарбиянын түптөлүшүнө чоң өбөлгө түзөт.

М. Абдыкеримов, К. Исаковдор өз эмгектеринин биринде мындай деп жазышат: "Кайсыл бала жаш чагынан өзүнө ылайык чыгармаларды бара - бара тепкич - тепкич менен жаш курагына ылайык окуп отурса, акыры ал таланттуу жана талаптуу окурман даражасына жетет, эгер ал дароо эле асмандагы айга асылгандай татаал чыгарманы качырып кирсе, бара - бара анын китептен көңүлү калып, а түгүл адамзаттын бул улуу табылгасынан биротоло кол үзүп салышы ыктымал" [5, 9-б].

Көркөм адабият менен иштөөнүн мүнөздүү белгилеринин дагы бири - оптимизмдин өтө күчтүүлүгү. Ал балдардын руханий дүйнөсүн, тунук аңдоо сезимин, туюнуусун эргитип, үмүт - тилектерин, бийик идеаларын поэтизациялоого алып келет. Мындан балдар кандай кыйын, алаамат кезеңде болсо да, акыры келип жамандыкты жакшылык жеңип чыгар чындыктын негизин көрө алышат.

Эгерде, мектеп чейинки билим берүү мекемелериндеги тарбиячылар балдарга көркөм адабият менен иштөөнүн методикасын уюштурууда, баланын ар кыл кызыгуусун эске алса, анда анын назарына илимий ачылыштарды, техниканын абдан татаал кубулуштарын сунуш кыла алат. Көркөм адабияттагы илимий - фантастикалык чыгармалардын болушу да ушундан.

Илимий макаланын соңунда, улуттук адабий илимибиз азыркы илимий - техниканын дүркүрөгөн өнүгүү жолуна түшкөн учурда мурдагы өнүккөн тажрыйбаларга негизделип, зарылчылыгына жараша илимий - методикалык жактан небак такталган балдар адабиятындагы көркөм чыгармаларды жугумдуу методдор менен иштөө, баланын эстетикалык аспектиде көркөм реалдуу, тарыхый конкреттүү чагылтуу, жаш муундарга дүйнөнү туюндурууда, турмуш сабагын берүүдө жана аларды кичинесинен боорукер, адилеттүү, гумандуу атуулдук инсандыкка калыптандырып тарбиялоодо өзгөчө ийкемдүү идеологиялык курал деп айтсак болот. Ошондуктан, мектепке чейинки билим берүү

уюмдарында тарбиячылардын жардамы менен макалада көрсөтүлгөн методдор жогорку деңгээлде уюштурулса, анда бул илимий макала өз максатына жетет деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Белинский В.Г., Чернышевский, Н.Г. Добролюбов, Н.А. О детской литературе и детском чтении//В.Г. Белинский Н.Г. Чернышевский Н.А. Добролюбов.- Москва: Детская литература издание 2 - е, перераб. и доп, 1954. - 114 с.
2. Түлөгабылов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы / М. Түлөгабылов - Б.: Мектеп, 1991. 27 - б.
3. Рысбаев С. Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалар жана портреттер / С. Рысбаев - Б.: Турар, 1998. 14 - б.
4. Горький М. О литературе. 2-е изд. / М. Горький. - М.: Советский писатель, 58 - 4 - б.
5. Муратов А., Исаков К. Кыргыз балдар адабияты. Окуу китебине кошумча колдонмо // А. Муратов, К. Исаков. - Б.: Айат, 2012. 34 - 9 -б.